

azonosított, ősmaradványokkal (→földtan) foglalkozott. Mo.-on folytatott botanikai munkásságát jelzi, hogy a műveiben tárgyalta 1440 növényfaj között 480 mo.-i növény van. Növény- és gombagyűjtő körútjaira elkísérte →Beythe István németújvári prédikátor és botanikus is. A mo.-i gombákról készített akvarellsorozatát, a híres *Clusius-kódexet* (amelyről maga ~ is azt hitte, hogy elvesztette) a leideni egyetem kéziratárában találták meg. Kutatásai során bejárta Nyugat-Mo.-ot, eredményeit 1583-ban a Plantinyomdánál jelentette meg, ismertetve a Mo.-on fellelhető növényeket (*Rariorum aliquot stirpium [...] historia*, Antwerpen). A 766 kis nyolcadrés oldal terjedelmű, 358 (két kivétellel) egészoldalas fametszettel díszített könyv külön címlappal, 1584-es évszámmal tartalmazza a korábban Beythe Istvánnak tulajdonított szójegyzéket is (*Stirpium nomenclator Pannonicus*, első kiadása: Németújvár, 1583), amely a 16. sz.-i magyar növénynevek páratlan dokumentuma. Clusius gyűjtőútjai során néhány mondat is feljegyzett: a *Gentiana cruciata* után a Szt. László pénzének és fűvének, a *Pimpinella saxifraga* után pedig a Csaba írének mondját említi. A mo.-i mikológia megalapozása is ~ nevéhez fűződik: *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia* címmel 1601-ben, Antwerpenben tette közzé a mo.-i gombák 32 képpel díszített monográfiáját. Több növény, pl. a tulipán, a jácint, az orgona és a vadgesztenye európai meghonosítója.

Művei és kiad.: *Nic. Clenardi epistolarum libri duo*, ed. Carolus CLUSIUS, Antwerpen, 1566; Donota ACCIAJUOLI, *Les vies de Hannibal et Scipion l'Africain*, transl. Carolus CLUSIUS, Paris, 1567; *Galliae Narbonensis ora maritima*, Antwerpen, 1570; *Hispania nova descriptio*, Antwerpen, 1571; *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum historia, libris duobus expressa*, Antwerpen, 1576; *Aliquot notae in Garciae Aromatum historiam*, Antwerpen, 1582; *Stirpium nomenclator Pannonicus*, Németújvár, 1583 (hasonmás: Graz, 1973); *Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam [...] observatarum historia*, Antwerpen, 1583 (hasonmás: Graz, 1965);

Aromatum, et simplicium aliquot medicamentorum apud Indos nascentium historia..., Antwerpen, 1593 (másokkal); *Rariorum plantarum historia*, Antwerpen, 1601; *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii* [1601], ed. Stephan A. AUMÜLLER, József JEANPLONG, Bp.–Graz, 1983; *Exoticorum libri decem: quibus animalium, plantarum, aromatum, aliorumque peregrinorum fructuum historiae describuntur*, Leiden, 1605.

Irod.: ISTVÁNFI Gyula, *Fungorum in Pannoniis observatarum historia...* („*Clusius-kódex*”), Bp., 1900; GOMBOCZ Endre, *A magyar botanika története*, Bp., 1936; *Carolus Clusius und seine Zeit*, Hrsg. Stephan A. AUMÜLLER, Kismarton, 1973; Ö. Szabolcs BARLAY, *Batthyány Boldizsár und sein Humanisten-Kreis*, MKsz, 1977; Andrea UBRIZSY, *Die Beziehungen des Lebenswerkes von Clusius Carolus zu Italien und Ungarn*, Wien, 1977; WACZULIK, 1984; KÁDÁR Zoltán, PRISZTER Szaniszló, *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*, Bp., 1992; SZABÓ T. Attila, *A pannon etnobotanika kezdetei*, in *Collecta Clusiana*, szerk. Uő, Szombathely–Graz–Németújvár, 1992; SCHULTEISZ Emil, *Az orvoslás kultúrtörténetéből*, Bp.–Piliscsaba, 1997.

Pál Albert

coccejanizmus

Teológiai irányzat a 17. sz.-ban. Nevét a német Johannes Coccejusról (Johann Koch, 1603–1669) kapta, aki azt hirdette, hogy nem szabad megbízni az egyre áttekinthetetlenebbé váló teológiai és exegetikai irodalom tekintélyében, hitbéli ismereteink egyedüli megbízható forrása a Biblia. E gondolat jegyében dolgozta ki racionalista szellemű bibliakritikáját. Elvetette a fordítások szentségét, a vitatható pontokat különféle bibliai helyek összevetésével próbálta magyarázni és értelmezni. Esméi alapul szolgáltak a tekintélyelvvel szembeszálló magatartáshoz.

Coccejus Leidenben és Franekerben tanított teológiát, így a magyar diákok közvetlenül is megismerkedhettek nézeteivel; 1663-ban Leidenben →Bethlen Miklós is hallgatta előadásait. Nevezetesebb hazai követői közül Dési Márton és →Csernátóni Pál a nagyenyedi kollégiumban, Pataki

Johannes
Coccejus.
Rézmetszet,
1664

*Coccejus mentem digne purpura darte.
Commendat: ante Coccejumq. color.*

István Kolozsváron tanított. Újító törekvéseik miatt az 1673-as radnóti zsinaton mindhármójukat felelősségre vonták, de Apafi Mihály közbenjárására nem hoztak elmarasztaló ítéletet. A ~ hatása →Tótfalusi Kis Miklós munkásságában is kimutatható.

Irod.: ZOVÁNYI Jenő, *A coccejanizmus története*, Bp., 1890.

Bartók István

Codex Albensis (Graz, Universitätsbibliothek, Mss No. 211)

A 12. sz. első harmadában készült antifonále, a legrégebb mo.-i hangjelzett zsolozsmakódex. A teljes →egyházi év zsolozsmarendjét (→zsolozsma) rögzíti, s tartalma megegyezik a későbbi források által dokumentált mo.-i liturgikus zenei tradícióval. Hangjegyzírása vonalrendszer nélküli német (szentgalleni típusú) neumaírás (→notáció). Egy kötetben, párhuzamos elrendezésben tartalmaz Temporalét és Sanctoralét. A kutatás sokáig feltételezte, hogy a kódexet a székesfehérvári káptalan iskolájában diktálás útján jegyezték le, majd valamelyik környéki plébánián használták tovább. A mo.-i liturgikus központok repertoárbeli sajátosságainak aprólékos vizsgálata után azonban az a lehetőség sem zárható ki, hogy az antifonále provenienciája nem Székesfehérvár, hanem a másik Alba, Gyulafehérvár körzetében keresendő. Tartalma alapján valószínűsíthető, hogy nem az esztergomi egyházmegye, hanem a kö-

zépkeri Mo. délkeleti területén volt használatban.

Kiad. és irod.: Zoltán FALVY, László MEZEY, *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert*, Bp.–Graz, 1963; SZENDREI, 1981, C 39.

Czagány Zsuzsa

Collegium Bethlenianum →gyulafehérvári akadémia

Collegium Christi

Az esztergomi káptalanhoz tartozó oktatási intézmény, melynek célja szegény diákok egyetemi tanulmányainak elősegítése volt. 1390 k. Budai János esztergomi kanonok, barsi főesperes alapította, s 1543-ig, Esztergom török által való elfoglalásáig állt fenn. Egyrészt konkrét kollégium volt könyvtárral, másrészt ösztöndíj, mely a kollégiumban felkészített tanulók külföldi egyetemi tanulmányait fedezte. Liphay Péter barsi főesperes, a ~ elöljárója 1526-tól csak a bécsi egyetemen tanulók számára biztosított támogatást, a kollégium felügyeletét pedig átruházta az esztergomi káptalanra. 1543 u. könyvtára szétszóródott (ma 8 kötet ismert a legalább 50 kötetet kitevő egykori állományból), s a ~ ösztöndíj-alapítványként funkcionált tovább a bécsi egyetemen. Tőkéjét 1569-ben egyesítették →Oláh Miklós alapítványával, így a ~ önálló működése megszűnt. Teljes neve: „Collegium Christi pauperum scholarium studere volentium”, vagyis „a tanulni kívánó szegény iskolások Krisztuskollégiuma” volt. Az alapító kikötötte az alapítólevélben, hogy azok a volt növendékek, akik egyetemi tanulmányaik után megfelelő javadalommal rendelkeznek, kötelesek visszafizetni kollégiumbeli oktatásuk-nevelésük költségeit.

Irod.: KÖRMENDY Kinga, *Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a 14–16. században*, MKsz, 1983; MÉSZÁROS István, *Az esztergomi középkori Collegium Christi*, Sz, 118(1984); KÖRMENDY Kinga, *A Budai II. Gyűjtemény esztergomi vonatkozású kódexei*, MKsz, 2000.

Körmendy Kinga–Madas Edit–
Mészáros István